

Spredte glimt af Odysseus på hans tidsrejse fra Homer til Dante¹

af Helle Gjellerup

Først må vi danne os en opfattelse af det antikke udgangspunkt – dvs. af, hvordan Odysseus' karakter bliver skildret i de homeriske digte. Det må blive meget hårdhændet gennemført og med kun få belæg – det første fra *Iliaden*: Murskuet eller Teichoskopien. Her betragter Helene og hendes svigerfar kong Priamos kamppladsen foran Troja, og Priamos udspørger Helene om de førende græske krigere, efterhånden som den ene og den anden tiltrækker sig opmærksomhed ved sin imponerende udstråling og fremtræden. På førstepladsen kommer den øverste leder Agamemnon, og allerede på andenpladsen Odysseus – Achilles er jo fraværende:

τὸν δ' ἠμείβετ' ἔπειθ' Ἑλένη Διὸς ἐκγεγαυῖα:
οὗτος δ' αὖ Λαερτιάδης πολύμητις Ὀδυσσεύς,
ὃς τράφη ἐν δήμῳ Ἰθάκης κραναῆς περ ἐούσης
εἰδὼς παντοίους τε δόλους καὶ μῆδεα πυκνά.

Il. 3. 199-202

Med vores erfaringer og værdibegreber kunne vi godt finde karakteristikken problematisk. Er den entydigt positiv? Har manden en moralsk indsigtsfuldhed og en vilje til det gode, der kan sikre, at han ikke misbruger det våben, han har i sin intelligens? Det er

---

1. Det følgende er resultatet af en gennemskrivning og en let udvidelse af manuskriptet til et af de første afsnit i en introduktionsforelæsning om Odysseusskikkelsens receptions historie med eksempler helt frem til vore dage. Det summariske, der præger min omtale af Vergils Ulixes, har jeg bibeholdt som et vidnesbyrd om, at *Aeneiden* i den pågældende forelæsningsrække allerede havde været taget under behandling af Bent, der venligt havde sat mig ind i indholdet af sin forelæsning, inden det blev min tur.

givetvis anakronistiske spørgsmål, formuleret i termer, der er ukendte i det homeriske univers. Hvis vi lytter til teksten, høres ingen faresignaler. Hele konteksten er rosende, og Odysseus' evner for planlægning og overtalelse bliver da også mobiliseret i fællesskabets tjeneste et par gange i løbet af de uger, *Iliadens* handling varer.

Det samme epitete πολύμητις ledsager regelmæssigt fortællerens omtaler af Odysseus i *Odysseen*, og kompetencen udi δόλος (kneb, list, trick) er også, hvad han selv sætter højt på sit cv, da han omsider præsenterer sig for fajakerkongen Alkinoos:

εἴμ' Ὀδυσσεὺς Λαερτιάδης, ὃς πᾶσι δόλοισιν
ἀνθρώποισι μέλω, καὶ μευ κλέος οὐρανὸν ἵκει.

Od. 9. 19-20

Derimod fremgår det af hans påfølgende fortælling, at det ti år tidligere ved begyndelsen af hans rejse var ham magtpåliggende at præsentere sig selv for den blindede Polyfemos som πολυπόρθιος: "stadsomstyrter" (9. 504). På den måde forekommer hans lange jeg-fortælling i 9.-12. sang, de såkaldte apologer, at aftegne en udviklingshistorie, der lader intelligensens mangfoldige anvendelse, den intelligente tilgangs potentiale, indtage den centrale plads i hans selvforståelse og overskygge den notable konkrete anvendelse af den inden for en traditionel heroisk ramme. Hvor han nemlig over for Polyfemos betoner det gloriøse resultat af listen med den trojanske hest, udlægger han i sin senere præsentation snarere sin generelle listighed som grundlaget for sit ry.

Nu har man jo set, at en forfatter lader en person gøre sig til af noget, som tekstens modtager samtidig gøres begribelig er underlødigt, således at personen udleveres gennem sin selvfremsættelse. Det er klart ikke tilfældet i *Odysseen*. For det første er Odysseus for det meste mere raffineret, når han fremhæver sig selv for at gøre indtryk på fajakerne. For det andet gøres det tydeligt af den overordnede fortæller, at Odysseus faktisk respekteres både af tidens presse: sangerne, der optræder ved fajakernes hof, af fajakerne, der skiber ham hjem med rige gaver, af sin familie og af gamle tjenestefolk og først og sidst af visdomsgudinden Athene og hendes fader Zeus. For det tredje kontrasteres han med de umådeholdne og ubeherskede bejlere, som det inden for *Odysseens* handling bliver hans væsentligste bedrift at besejre.

Det er ganske vist tankevækkende, at denne intelligente leder drager fra Troja med 600-650 mand fordelt på 12-13 skibe og kommer alene hjem på et fremmed skib, men det forklares jo med, at han forfølges vedholdende af Poseidon på grund af uforsigtigheden med Poseidons søn Polyfemos. En fiasko, som en militær leder fra Athen i det 5.-4. årh. med sikkerhed var blevet dødsdømt for, kommer han fra med æren i behold. Man kan i den forbindelse også tænke sit ved denne omstændighed, at der ingen overlevende vidner er til de ti års begivenheder, som Odysseus altså frit kan tilrettelægge sin beretning om som jeg-fortæller i apologerne. Teksten ser bare ikke ud til at være indrettet på at aktivere de tanker. Epossets helt undermineres ikke af nogen ironiseren. Endvidere: når Odysseus i sin beretning gang på gang applicerer Alkinoos' sondring (8. 573-76) mellem civiliserede og uciviliserede folk, kan dette kun lade sig gøre, fordi han selv står på det højere standpunkt. Han selv viser sig da også som en gentleman – fx i sin relation til kikonernes Apollonpræst, som han skåner og stifter gæstevenskab med under erobringen af kikonernes stad i begyndelsen af 9. sang (196 ff.).

Så vi kan nok blive enige om, at Odysseus hos Homer er en positivt valoriseret skikkelse, og at hans intelligente tilgang til situationerne beundres uforbeholdent – sammen med hans civiliserede respekt for guder og medmennesker. Der er også meget, der tyder på, at denne vurdering af mytens Odysseus var den fremherskende i den græske offentlighed. Bemærkelsesværdigt er det i hvert fald, at når vi følger den græske bevidsthedsudvikling frem dertil, hvor begreber som moralsk indsigt og vilje til det gode ikke længere er anakronismer, men eksplicite temaer hos Sokrates og Platon, da kan Platon – der ellers er så opmærksom på faren for misbrug af retorik og snedige tricks – bruge Odysseusskikkelsen til at bære en afgørende platonisk pointe i den store myte, der afslutter *Staten*. Myten handler om sjælens belønning og straf efter døden (613e-617d) og om deres senere reinkarnation, der finder sted på den måde, at de selv får lov at vælge det liv, der skal blive deres (617d-621d). De bliver instrueret om, at det går ud på at vælge et liv, der vil være godt for deres sjæls etiske udvikling, men mange kaster sig alligevel over liv som rige og mægtige med risiko for at udvikle sig i retning af uretfærdighed. Her lader Platon så netop Odysseus være den, der er tilfreds med at vælge et stilfærdigt og beskedent liv, som ingen andre har ønsket. Han har nemlig taget ved lære af sit tidligere liv og søger ikke længere den ydre glans. At løfte Odysseus op på dette niveau havde ikke været en nærliggende ting at gøre for Platon, hvis han ikke

havde kunnet forudsætte en gængs respekt for Odysseus som en tænksom mand.² Samtidig har Platon altså heller ikke haft noget imod at bestyrke en sådan respekt gennem sin egen videreudvikling af Odysseuskarakteren. Hvis han havde foragtet den traditionelle Odysseuskarakter, ville han have undgået at røre ved den – han ville have valgt en anden personlighed fra de almindelige myter eller frit opdigtet en til sit formål.

Det var den homeriske Odysseus og et eksempel på en senere græske reception af den. Nu til en romersk reception af karakteren: Vergils Ulixes fra *Aeneidens* 2. sang. Ved at føre romernes stamtræ tilbage til trojanerne, der var grækernes værdige og jævnbyrdige modstandere, “reparerer” *Aeneiden* på det forhold, at romerne kulturelt set var grækernes arvtagere og efterlignere og i den forbindelse tilbøjelige til at føle et vist mindreværd. Vergil udfører altså et identitetsarbejde, og her bliver det vigtigt for ham at tegne et fjendebillede af grækerne. Og hvem lader han så personificere dem? En Ulixes, der er karakteriseret ved en entydigt negativt vurderet listighed og bedrageriskhed (*dolus*). Disse laster får grusomme konsekvenser for romernes trojanske forfædre. Vergil udmaler det hele med kulsorte farver i 2. sangs skildring af Trojas fald. Med denne Ulixes’ flerdobbelte *dolus* i baghovedet er det, at man ved læsning af *Iliadens* 3. sang studser lidt ved Helenes og Odysseus’ egen ubekymrede tale om hans *δόλοι*. For en læser, der er bekendt med Vergils tydning af figuren, er der sat spørgsmålstegn ved Odysseusskikkelsen også i kontekster, hvor det skurkagtige ikke er tematiseret overhovedet.

Den kriminelle Odysseustype får ekstra vind i sejlene ved at få lov at optræde i senmiddelalderen hos Dante Alighieri (1265-1321) i *Den Guddommelige Komædie* (1307-1321). Dante har anbragt ham i Helvedets næstnederste kreds sammen med andre svigefulde personligheder. Det er velbegrunderet ud fra hele værkets anlæg, at det er denne Odysseustradition, Dante skriver sig ind i. For i den store jeg-fortælling om sit yngre jeg’s pilgrimsvandring gennem helvedet, skærsilden og paradiset lader Dante jo netop Vergils sjæl være fører på det første lange stræk. Det er altså sammen med Vergil, at han møder Odysseus’ sjæl.

---

2. Platons publikum vil ganske vist have været bekendt med, hvordan Odysseus – på linje med flere andre navnkundige helte – var blevet sat i et kritisk lys i Sofokles’ og Euripides’ tragedier, men selv hos dem, der i sammenhængen har kunnet goutere dette, har den negative figur næppe formået at udslette forestillingen om den episke helts beundringsværdighed.

Der er også en anden årsag til, at Dante grundlæggende er så Vergilinspireret i sin Odysseusopfattelse: Dante kendte tydeligvis *Aeneiden* ud og ind, men havde ikke adgang til en Homerudgave, og det var også først senere i 1300-tallet, at græskkundskaber blev genopdyrket i Italien.

Den græske episke tradition levede videre i nogle middelalderlige Trojafortællinger, der havde fjernet sig ret langt fra forlægget.³ Disse fortællinger kan Dante meget vel have kendt – derigennem også en mere positiv vurdering af Odysseus. Grundlæggende er hans egen vurdering som sagt negativ, men se alligevel denne passage, der også antyder, hvad der lidt længere fremme bliver klart, at Dantes Odysseus slet ikke kom hjem til Ithaka, men sejlede sin død i møde på oceanet – en ikke uvæsentlig afvigelse fra *Odysseen*, hvor Odysseus' hjemkomst til Ithaka optager hele den sidste halvdel af værket:

Det er Odysseus, der udspurgt af Vergil fortæller om sin vildfarelse og sit endeligt:

[...]   “Da jeg omsider
kom løs fra Kirke, der holdt mig tilbage
i mere end et år nær ved Gaëta
(som siden kaldtes sådan af Aeneas)
formåed hverken faderkærligheden,
hensynet til min far, eller den kærlighed
den trofaste Penélope fortjente,
at tøjle driften som jeg følte i mig
efter at trænge dybt til bunds i verden
og i hvad der er godt og ondt i mennesket;
og derfor drog jeg ud på åbne vande
med kun et lille skib, og en besætning
af de par stykker der endnu holdt ved mig.

---

3. Jensen, M.S. “Dante og Middelalderens Troja-fortællinger” i: Cullhed, A. (red.) *Perspektiv på Dante* 2 (København, 2006) 29-41, spec. 38-40

[...]

“I brødre,” sagde jeg, “hundredtusind farer

har I lagt bag jer inden aftenlandet.

Den lille korte stund hvor vores sanser

endnu er vågne: grib den! lad os følge

i solens kølvand mod en ny erfaring

der venter i den mennesketomme verden.

Betænk det frø af hvilket I er spiret!

For I blev ikke skabt som stumme bæster,

men til at søge dyd og kløgt og klogskab.”

Helvedet, Sang XXVI (overs. Ole Meyer, 2000)

Læg mærke til, at Dante ikke lader Odysseus fortælle om den trojanske hest eller andre listige bedrifter, der ellers netop betinger hans anbringelse så dybt nede i Helvedet. I stedet fortæller han om en anden side af sin intelligens: videbegæret. Fra vores moderne udgangspunkt er det svært ikke at opfatte hans tale som et vidnesbyrd om en værdifuld stræben. I Dantes perspektiv findes der imidlertid en mere værdifuld stræben: en erkendeinteresse, der er forbundet med den tro, som Odysseus mangler. Dante foretager derfor en religiøs rejse, mens Odysseus' rejse er rent filosofisk.

Det bemærkelsesværdige er, at Dante lader Odysseus udtrykke sig i et ordvalg, der genkalder netop Aristoteles, som – i latinsk oversættelse – er en stor autoritet for Dante og for den Thomas Aquinas, hvis tænkning gennemsyrrer *Den Guddommelige Komædie*. Det, vi ser her, er et par af *Komædiens* 300 implicitte referencer til Aristoteles' værker – Aristoteles bliver på denne måde “citeret” 50 % flere gange end Dantes store digteriske forbillede Vergil.⁴ I Aristoteles' etiske skrifter er det menneskets særlige bestemmelse – og dermed det højeste gode for mennesket – at realisere den specifikt menneskelige evne: fornuften – og ved hjælp af dén udleve en moralsk indsigtfuldhed.

---

4. Hightet, G. *The Classical Tradition* (Oxford, 1949) 79

Ved at lade Odysseus udtrykke denne lære gør Dante ham til noget større end den trickster, han langt hen ad vejen er i *Odysseen*.

Man kan indvende, at ordlyden også har mindelser om slangens fristelse af Eva: "den dag I spiser af den, bliver jeres øjne åbnet, så I bliver som Gud og kan kende godt og ondt" (1 Mos. 3,5), men *efter* syndefaldet, da uskyldstilstanden *var* sat over styr af de første to mennesker – længe før Odysseus – og det onde *var* kommet ind i verden, vil der heller ikke fra Dantes kristne synspunkt være noget forkert i at være klog på forskellen mellem godt og ondt. Problemet er, at Dantes Odysseus i sin stræben ikke lader sig begrænse af traditionel moral, men fx glemmer forpligtelserne over for familien. Hans appetit på "ny erfaring" smager også af en kristent set farlig despekt for tabuer.

Det synes værd at overveje den konklusion, at Dante – måske inspireret af auraen, der har stået om Odysseusskikkelsen i den middelalderlige Trojatræditiøn – har valgt Odysseus til at repræsentere den nye verdslige mennesketype, som på Dantes tid var begyndt at bryde ud af middelalderens teocentriske verden, og som den intellektuelle Dante var tiltrukket af, samtidig med at han var en konservativ ånd, der over for de nye strømninger, som han har været en vågen iagttagere af, ønskede at sætte en syntese af middelalderens teologiske og filosofiske anskuelse – den syntese, han har forsøgt i *Komedien*.

Hvis Odysseus ligefrem kan ses som en beslægtet ånd,⁵ en "moderne" side af Dante selv, som Dante kæmper en hård indre kamp mod og nu sætter på plads i helvedets dyb, så har Dante på en lidt bagvendt måde gjort Odysseus stor ære. Under alle omstændigheder oplever vi her lige som hos Platon, at Odysseusskikkelsen kan løftes op langt hinsides de eventyrlige beretningers trickster.

---

5. Bloom, H. *The Western Canon* (New York, 1995) 82-3 og Lagercrantz, O. *Fra helvede til paradiset* (København, 1965) 65-9.